

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ЦІННОСТЕЙ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ФРАГМЕНТАЦІЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

24 квітня 2014 року у Тернопільському національному економічному університеті відбулося засідання круглого столу, організоване кафедрою економічної теорії. Предметом обговорення стали актуальні проблеми взаємозв'язку економічного розвитку з якістю інститутів та культури, а також ролі цінностей у глобальному економічному вимірі.

Відкриваючи засідання, д. е. н., професор, проректор з наукової роботи З.-М. В. Задорожний зазначив, що без урахування ментальних особливостей української нації, системи її цінностей, а також позитивного досвіду розвинутих країн світу у забезпеченні свободи, демократії, соціальних гарантій неможливо провести належне реформування української економіки та культури. Саме тому, на думку професора, науковцям, відповідно до ситуації, яка склалася в країні, необхідно виробити пропозиції щодо майбутнього розвитку українського суспільства.

Керівник круглого столу професор В. В. Козюк, презентуючи ключову доповідь, наголосив на тому, що розробка шляхів майбутнього розвитку України повинна ґрунтуватись на розумінні взаємозв'язку цінностей, діяльності інститутів, культури, що, врешті, визначає тип економічної системи. Варіація економічних систем та їх інституціональні асиметрії призводять до фрагментації глобальної економіки за принципом цінностей та соціальних практик, що ними регулюються.

Специфіка постановки питання про економічну теорію цінностей в тому, що, з одного боку, економічна наука тривалий час нехтувала проблемою цінностей, а з іншого, без врахування питання аксіології (з грец. *axia* – цінність, *logos* – вчення) неможливо збагнути увесь спектр економічних явищ.

В якості методологічних джерел економічної теорії цінностей доповідач визначив: основи теорії власності Девіда Юма, що спираються на принцип категоричного імперативу; теорію соціальної дії та “протестантську етику” Макса Вебера; інституціоналізм і формування гетеродоксальної економічної теорії; дебати в трикутнику: лібералізм – утилітаризм – роулзіанство; формування доктрини “моральної економіки” з її акцентом на регуляторах економічних взаємин, що виходять за межі традиційної проблеми обміну та ринку; розвиток поведінкової економіки; структуралізм і розвиток економічної етнології та антропології, які засвідчують важливість факторів цінностей та культури для пояснення різноманітності форм соціально-економічної організації. Перелічені методологічні підходи, на думку професора В. В. Козюка, вказують на існування традиційних бар'єрів розвитку мейнстриму у формі, насамперед, неформальних інститутів, які можуть мати соціокультурну, а не економічну природу. Формальні ж інститути, зазвичай, відображають традиційні цінності, а не “раціонально” вмотивований вибір суспільства.

Доповідач здійснив огляд традиційних дискусій щодо фактора цінностей в економічній науці з боку егалітаризму, лібералізму, колективізму, індивідуалізму, які можуть формувати не лише профіль самого перерозподілу, а й первісного розподілу доходів на факторних ринках. Дослідження цивілізаційних процесів продемонструвало наявність суттєвих відмінностей у соціальній поведінці в цивілізаціях з лінійним і циклічним часом. На конвергенцію моделей соціальних організацій суттєвий вплив у формі конвергенції смаків, соціальних уподобань здійснюють торгівля і глобалізація: мережі обміну формують власний соціальний профіль країни, який наслідується за прикладом країни-лідера в торгівлі. Важливою, з точки зору вивчення фактора цінностей, є геополітична дискусія довкола “таласократії” (“влада моря”) та “хартленду” (“серце землі”) – спосіб протиставлення країн, розвиток яких визначається можливостями виходу до моря з країнами, які зосереджені в глибині континентів. Індивіди країн з тривалою історією морської торгівлі адекватно сприймають невизначеність, схильні до ризику, тоді як модальна поведінка націй “хартленду” демонструє традиціоналізм та консервативність. В межах традиційних дискусій беззаперечним є той факт, що варіативність економічних систем має аксіологічне підґрунтя.

Професор В. В. Козюк визначив нові виклики економічній теорії цінностей з боку глобалізації: розвиток глобалізаційних процесів демонструє нелінійну конвергенцію соціально-економічних систем; внаслідок глобалізації та розвитку демократії посилюється фрагментарність глобального простору через відображення суспільних преференцій в активності формальних інститутів; глобальна конкуренція поширюється на типи поведінки та соціальні практики, породжуючи конфлікт з формальними

та неформальними регуляторами соціальної поведінки індивідів, колективів та цілих суспільств; глобалізація та фінальна обмеженість ресурсів заперечують принцип максимізаторської поведінки корисності; суспільні цінності (у випадку прагнення їх збереження) наштовхуються на проблему їх адаптації до глобального конкурентного тиску; глобальна економіка демонструє новий вимір проблем нерівності.

Доповідач на емпіричному рівні шляхом комбінування значень коефіцієнта Джині та субіндексу регулювання Індексу економічної свободи Інституту Фрейзера для 30 країн Європи довів наявність нелінійного взаємозв'язку між ступінню державного регулювання економіки та нерівністю у розподілі доходів. На основі співвіднесення значень показника Джині з домінуючим впливом “цінностей виживання” чи “цінностей самовираження” (для тих же 30 країн Європи) виявлена чітка їх фрагментація: країни, в яких домінують “цінності самовираження” є більш однорідними, а країни, в яких домінують “цінності виживання” демонструють значно більшу варіативність свого ставлення до розподілу і перерозподілу доходів. Показово, що країни, в яких найбільшою мірою домінують “цінності самовираження”, демонструють найнижче значення коефіцієнта Джині, заперечуючи в такий спосіб традиційне протиставлення індивідуалізму та егалітаризму.

Професор В. В. Козюк визначив вектори фрагментації глобальної економіки, а саме:

- схильність і стимули до інновацій: чим більшою мірою країна буде схильною до інновацій і така схильність буде складовою ментальності суспільства, тим більшою мірою країна матиме перспективи в технологічно мінливому світі;
- якість інститутів та ефективність регулювання;

- нелінійна трансформація держави до бробуту: інституціональні компенсатори витіснятимуть традиційний одини-мірний егалітаризм;
- заміна “наздоганяючого розвитку”, властивого для країн з низькими та середніми доходами, на “випереджуючу адаптацію”;
- нагромадження інституціональних пасток та посилення конфлікту між соціальними групами, що одержують асиметричні вигоди від глобалізації: утворюватиметься “проміжний пласт країн”, які, маючи можливість переходу у вищу ієрархію за рівнем розвитку, зберігають небезпеку балансування на межі Failed State, що супроводжується “атрофією соціального інстинкту розвитку” внаслідок соціальної пасивності та соціальної апатії;
- маргіналізація в рамках Failed State з різними ступенями відкритості соціальних конфліктів.

Професор Є. В. Савельєв наголосив на виключній актуальності проблеми цінностей у розрізі українських реалій. Європейським цінностям – демократії, толерантності, правам людини – протистоїть російський світогляд, який, окрім матеріалізму та стабільності, базується на відкиданні європейських цінностей чи навіть ворожому ставленні до них. Головною в ієрархії цінностей є свобода – особиста, економічна, політична.

Професор О. М. Сохацька зосередила увагу на необхідності кардинальної зміни сучасної моделі Української держави, яка повинна базуватися переважно на інвестиціях у розвиток людини, як основної цінності будь-якого суспільства. Типологізацію економічних систем за сучасних умов необхідно здійснювати з урахуванням сили та характеру впливу релігії на стан національної економіки, роль якої настільки важлива, що будь-які економічні реформи без урахування духовних особливостей нації можуть

бути приречені на невдачу, оскільки економічна дійсність визначається системою цінностей, стійкою сукупністю соціальних норм і стандартів поведінки, настановами та схемами світосприйняття.

Професор О. М. Сохацька зазначила, що “інформаційна економіка” не є економікою, яка “рятує” світ, наразі – це економіка, яка “знищує” робочі місця. Швидка зміна технологій робить сучасне матеріальне виробництво все більш незалежним від робочої сили, посилюючи зростання масштабів технологічного безробіття. Найближчим часом “нова економіка” не виправдає покладених на неї надій, вона лише створить значний соціальний дискомфорт, оскільки призведе до реструктуризації зайнятості населення й абсорбування все більшої кількості працівників в інформаційну сферу, яка створюватиме віртуальний продукт.

Д. е. н., доцент О. В. Длугопольський наголосив на протестантській етиці як основі формування якісно нової системи цінностей. Чеснотами останньої вважаються працьовитість, ощадливість, пунктуальність, раціоналізм, прагматизм, тоді як віра стає виключно особистою справою, а жорстко ієрархічні зв'язки поступаються місцем горизонтальним. Саме протестантська етика сприяла прогресу підприємництва, результатом чого став більш високий серед протестантів відсоток власників капіталу, кваліфікованих робітників, ніж серед католиків (згідно зі статистикою Англії, Голландії та Німеччини (М. Вебер)). Якщо католицький світ заохочує комунітарні та сімейні цінності, то протестантський спирається на індивідуалізм і самодостатність. Цей факт є підставою для розуміння того, чому саме в протестантських країнах рівень корупції істотно нижчий, а якості інститутів – значно вищий, ніж в католицьких.

На думку к. е. н., доцента О. П. Шиманської, здійснювати оцінку системи ціннос-

тей важливо, насамперед, у тих сферах, в яких відбувається формування і реалізація людського капіталу – в освіті та зайнятості. Цінність освіти належить до головних у системі цінностей українців, зокрема з огляду на те, що 92% українців, за даними Київського міжнародного інституту соціології, загалом вважають, що мати хорошу освіту необхідно та вкрай важливо. Задля уникнення проблеми зростання безробіття система професійної освіти в Україні повинна бути зорієнтованою не на відсторонену ідею якості як такої, а – на бажане майбутнє країни з передбаченням виникнення нових викликів, які пов'язані зі зміною технологій і запровадженням інновацій.

Д. е. н., професор Т. Л. Желюк зазначила, що в основі ідентифікації ціннісних вимірів повинні лежати потреби людини та напрацювання механізмів захисту, адаптації, протидії можливим загрозам людству (кліюциду) через сферу розумної і передбачуваної регуляції, незважаючи на те, що на динамічний гомеостаз Всесвіту людина впливає переважно “наосліп” і хаотично. Неспроможність світової спільноти досягнути збалансованості між економічним ростом, соціальним розвитком та навколишнім природним середовищем на тлі загострення планетарних проблем, поглиблення технологічного й екологічного розриву між цивілізаціями та країнами, військовими конфліктами, позиціонують цінність існування майбутнього. Тому важливо відпрацювати технології екстраполяції можливих проблеми через розробку стратегічних матриць розвитку, які можуть передбачати зони прискорених та уповільнених змін, наявність інерції та маятникових інверсій.

К. е. н., доцент Р. М. Березюк зазначив, що розробка, адекватної сучасним реаліям, концепції цінностей для вітчизняної економічної системи повинна супроводжуватись пошуком глибинних, сутнісних рис

вияву національної ідентичності та захисту тих секторів економіки, товарних груп і галузей господарства країни, які дозволять успішно конкурувати та виборювати належне місце серед достойних учасників міжнародного поділу праці. Ключовим аспектом цього процесу повинна стати боротьба за подолання корупційності вітчизняної соціально-економічної та політичної системи. Антикорупційність має стати квінтесенцією концепції цінностей у конкретній інтерпретації внутрішніх аспектів сучасного розуміння так званої “національної ідентичності”.

При розгляді предмета обговорення, к. е. н., доцент Н. Я. Кравчук акцентувала на необхідності виокремлення в ньому трьох концептуальних блоків: “цінності”, “інститути”, “політика”. Цінності в межах цього “трикутника” – найфундаментальніша річ, оскільки, з точки зору циклічно-цивілізаційного розвитку цикл ціннісного розвитку є значно тривалішим, ніж цикл інституційного розвитку. Політику варто розглядати з позиції діяльності “пасіонарної особистості”, яка бачить стратегічне майбутнє своєї країни, нації, може створити “прецедент” для формування нової політики, яка в майбутньому стане запорукою формування нових інститутів.

Під час дискусії к. е. н., доцент М. В. Чирак наголосив на можливості, з точки зору економічної теорії цінностей, здійснювати оцінку існуючих економічних теорій, зокрема теорії Дж. М. Кейнса, яку до 70-х рр. ХХ ст. у науковому середовищі практично не критикували. В подальшому, з огляду на розвиток теорії стабільного сталого розвитку, виявилось, що теорія “ефективного сукупного попиту” Дж. М. Кейнса спрямована, насамперед, на нераціональне використання природних ресурсів: стимулюється попит – стимулюється споживання – використовується надмірна кількість ресурсів – завдається шкода довкіллю. В умовах загострення екологічної, сировинної,

енергетичної кризи та за необхідності вирішення проблеми забезпечення населення планети продовольством економічна наука повинна приділяти більше уваги розвитку теорії стабільного та сталого розвитку та виробленню практичних рекомендацій за для втілення її в життя.

Підтримуючи дискусію, викладач Ю. П. Івашук зазначив, що за сучасних реалій не втрачають своєї актуальності ідеї А. Сміта, які знайшли відображення в його науковій праці "Теорія моральних почуттів" (1759 р.). Нові розділи останнього видання стосовно достоїнств розсудливості, доброзичливості, впевненості у команді, а також пороків гордості і марнославства є свідченням більш стриманої позиції щодо попередніх поглядів на роль особистого інтересу та усвідомлення необхідності зміцнення морального регулювання суспільного життя.

Підсумовуючи роботу круглого столу, професор В. В. Козюк наголосив, що запропонована для дискусії тема охоплює фундаментальні проблеми, дослідження яких має важливе теоретичне та практичне значення в аспекті виявлення характеру впливу цінностей в сучасному світі на визначеність типів економічних систем та інституціональну фрагментацію глобальної економіки. Учасники круглого столу загалом підтримали такі висновки та пропозиції:

- з точки зору сучасної економічної науки, адекватне відображення особливостей фрагментації глобальної економіки неможливе без належного вивчення взаємозв'язку між цінностями та діяльністю інститутів;
- економічна теорія цінностей повинна слугувати основою для сучасного трактування типів економічних систем.

Віктор Козюк, д. е. н., професор, проректор з міжнародних зв'язків, завідувач кафедри економічної теорії (Тернопільський національний економічний університет)

Оксана Шиманська, к. е. н., доцент кафедри економічної теорії (Тернопільський національний економічний університет)